

Teorie práva

(pro kurs překladatelů a tlumočnicků, září 2016)

Ius est ars aequi et boni (Celsus D 1, 1, 1)

Právo je uměním nalézat, co je spravedlivé a dobré

Ius est omnium artium maxima

Právo je umění ze všech umění největší

I. Pojem a podstata práva

Co je právo ?

I když výraz „právo“ je každému intuitivně srozumitelný, představuje si každý za tímto slovem něco poněkud jiného a s rozdílným chápáním práva se setkáme i u právníků a právních teoretiků. Britský právní filosof Herbert L. A. Hart ve své známé práci nazvané příznačně Pojem práva nikoliv náhodou říká, že „*existuje jen málo otázek týkajících se lidské společnosti, které by byly kladeny tak vytrvale jako otázka 'Co je právo'*“. Ale i samotné efekty takového hledání jsou nicméně velmi přínosné.

Dva základní významy pojmu právo

V češtině a některých dalších jazycích je první komplikace při vymezení pojmu právo dána již tím, že se termín právo užívá ve dvou rozdílných jazykových významech:

-**Právo v objektivním smyslu** označované jako **právo objektivní, platné** nebo **pozitivní** (odpovídá mu anglické „law“), zde rozumíme právem souhrn právních norem jako obecně závazných pravidel chování stanovených nebo uznaných státem a státem vynucovaných;
- **Právo v subjektivním smyslu** neboli **subjektivní právo** (odpovídá anglickému „right“), kdy právem rozumíme právní normou zaručenou možnost chování právních subjektů, jíž obvykle odpovídá právní povinnost jiného právního subjektu.

Subjektivní právo je vlastně důsledkem existence objektivního práva, je mírou možného chování oprávněného subjektu, který však této možnosti nemusí využít. Vztahované ke konkrétnímu nositeli povinnosti je synonymem pojmu „**oprávnění**“. Nejvýznamnějšími subjektivními právy jsou základní lidská práva a svobody.

Při úvahách zaměřených na vymezení pojmu práva existují vlastně **3 možné způsoby odpovědi** na otázku, „*co je právo ?*“:

- **vymezení objektivního práva** jako souhrnu právních norem,
- **co by mělo být (platným) právem**, tj. co by mělo ve společnosti platit jako „spravedlivé“ právo (pohled de lege ferenda),
- **samotný obsah platného práva**, tedy jaký je vlastní obsah aktuálně platné pozitivně právní úpravy (pohled de lege lata).

Právo jako jev historický, antropologický a sociokulturní

Právo provází člověka a lidská společenství po celé historiky doložené období lidské kultury a jeho počátky jsou zřejmě ještě mnohem starší. Je stejně jako ostatní sociální instituce **jevem historickým**.

Právo je ale zároveň i jev výsostně lidský, vyrůstající z povahy člověka a mechanismů jeho sociálního života, z charakteristiky člověka jako tvora společenského (Aristotelův *zoon*

politikon). Je ho tedy třeba současně chápat i jako **jev antropologický**. Tuto jeho antropologickou povahu postihují zejména kulturní a sociální antropologové ve svých studiích právního života přírodních kmenů a národů a při analýze role práva ve vývoji lidského druhu.

Právo je konečně třeba vnímat i jako **jev sociokulturní**, který je součástí sociokulturního systému, je kulturním výtvozem, představuje sociální subsystém a plní ve vztahu k sociokulturnímu systému významné sociální funkce. Žijeme v právu a prostřednictvím práva. Právo z nás dělá to, co jsme: občany, zaměstnance, manžele, vlastníky apod.

Právo a neprávnické normativní systémy

Společenské vztahy regulují vedle práva i další normativní systémy představující ve svém souhrnu určitý **normativní řád společnosti**, zahrnující vedle právních norem i normy morální, náboženské, zvykové, politické, ekonomické, sportovní, estetické, jazykové a jiné. Působení práva na společenské (právní) vztahy nelze postihnout bez pochopení jeho souvztažnosti s ostatními systémy společenských norem. Nejpodstatnější je vztah práva a morálních norem. Právní teorie se shoduje v názoru, že **morálka a právo** v moderní společnosti tvoří **dva samostatné svébytné a autonomní normativní systémy**, které působí vedle sebe a zčásti upravují tytéž oblasti sociálního chování (jednání). V hodnocení sociálního chování (jednání) jednotlivců, skupin a sociálních organizací morálními a právními normami mohou nastat tři situace:

- nejčastěji se právní a morální normy v hodnocení **shodují** (např. zakazují krást),
- v některých případech se v hodnocení **rozcházejí** (rozvod, eutanázie, interrupce apod.),
- větší část právní úpravy je však **morálně indiferentní (amorální)**, kdy morálka dané chování nijak nehodnotí (dopravní předpisy).

Právo na rozdíl od morálky vystupuje i jako významný **nástroj sociálního inženýrství** (sociální změny) a **nástroj řešení sporů** ve společnosti. Morálka oproti právu častěji poskytuje vzory chování hodné následování a využívá rovněž široké škály pozitivních sankcí. Morálka je tak vyjádřením **koncepce aktivní (pozitivní) odpovědnosti**, tj. představuje zdvižený prst upozorňující na povinnost, kterou si má jednáající osoba stále uvědomovat a proto ji i respektovat. Morálka rovněž často **supluje (ne)znalost práva** ve společnosti (lidé neznali právních norem se orientují podle morálních norem).

Definiční znaky práva

Základem přístupu teorie práva k povaze práva je chápání práva z hlediska jeho normativní stránky s položením důrazu na jeho **formální znaky**.

Výchozím bodem vystižení povahy práva jako specifického normativního systému je těsné **navázání práva na stát** (resp. veřejnou moc). Z úzké provázanosti práva a státu (veřejné moci), ale i geneze práva a jeho sociálních funkcí, lze dovodit tyto v právní vědě obecně přijímané specifické **pojmové znaky práva**:

- **Obecná závaznost** - právní normy se vztahují na neurčitý (neurčený) počet případů a subjektů téhož druhu - jsou povinni se jimi řídit všichni adresáti práva, jimž jsou určeny.
- **Státem stanovená nebo uznaná forma** – na rozdíl od ostatních sociálních norem se právní normy vyznačují dopředu státem stanovenou formou pramenů práva.
- **Vynutitelnost státní mocí** – nastupuje v případě nesplnění právní povinnosti subjektem, kterému byla tato povinnost právním řádem uložena.

V návaznosti na výše uvedené pojmové znaky práva lze z pohledu teorie práva a pozitivně právních disciplín shrnout, že ***právo představuje systém právních norem jako obecně závazných pravidel chování, stanovených nebo uznaných státem (veřejnou mocí) ve státem stanovené formě a vynutitelných státní mocí.***

Systém právní vědy

Právní věda je jednou ze společenských věd. Jejím **předmětem** jsou právní jevy, a to především **právo samo jako normativní systém.**

Z vertikální klasifikace vychází **základní rozčlenění** právní vědy na:

- **obecné právní disciplíny** (obory) - zabývají se právem v jeho obecné podobě,
- **speciální právní disciplíny** - zabývají se jednotlivými právními odvětvími.

Mezi obecné právní disciplíny patří podle míry jejich obecnosti zejména tyto obory:

- **Právní filosofie** - zabývá se nejobecnějšími otázkami práva, zejména poznáváním podstaty práva, obecnými právně noetickými, metodologickými a hodnotovými otázkami práva.
- **Teorie práva** - navazuje na právní filosofii a zaměřuje se na obecné teoretické otázky práva, které jsou společné všem právním odvětvím.
- **Právní sociologie** - zkoumá vzájemný (reciproční) vztah práva a společnosti.
- **Právní psychologie** - zkoumá psychologickou stránku mechanismu působení práva.
- **Právní antropologie** - studuje vývoj práva ve vztahu k vývoji člověka.
- **Právní politika a teorie tvorby práva** - zabývá se procesem tvorby právních norem.
- **Právní logika** - studuje formy a postupy právního myšlení a právní argumentaci.
- **Právní informatika** - rozpracovává moderní právní informační technologie.
- **Právní komparatistika** - srovnává jednotlivé právní systémy a právní kultury.
- **Právní dějiny** - studují vývoj práva a státu v jednotlivých historických obdobích.

II. Systém a struktura práva

Právo je systémem vyznačujícím se jako každý systém **jednotou a vnitřní diferencovaností.**

Jednota systému práva spočívá především v jeho:

- **Logické bezrozpornosti** (souladnosti) - zajišťující, aby si právní normy, případně i další prvky (právní instituty), navzájem neodporovaly.
- **Konzistentnosti** (integrovanosti) - je zajišťována základními principy a zásadami právní kultury a právního státu.
- **Úplnosti** - ucelenosti právní úpravy bez mezer.
- **Hierarchickém uspořádání** - spočívajícím v představě pyramidálního uspořádání právních norem a právních odvětví na základě jejich právní síly.

Diferencovanost systému práva spočívá ve struktuře jeho prvků a vzájemných vztazích mezi nimi. Základními prvky struktury práva jsou:

- právní norma
- právní předpis
- právní institut
- právní odvětví
- právní principy

Základní třídění systému práva vydělují:

- právní odvětví
- právo veřejné a soukromé (zájmová a mocenská teorie)
- právo hmotné a procesní
- právo vnitrostátní, mezinárodní a evropské

III. Prameny práva

Rozlišujeme prameny práva v **materiálním smyslu**, tj. zdroje obsahu práva, prameny determinující obsah právních norem (stav dané společnosti, její tradice, zvyklosti apod.), a ve **formálním smyslu**, představující vnější formu obsahující právní normy. Pouze takové pravidlo chování, které má státem uznanou formu pramene práva, je právní normou.

V právní teorii se obvykle rozlišují tyto **základní druhy forem (formálních pramenů) práva**:

1. Právní předpisy
2. Soudní a správní precedenty
3. Právní obyčeje
4. Normativní smlouvy

Pramenem českého práva jsou právní předpisy a normativní smlouvy.

Právní předpis je výsledek realizované legislativní pravomoci vydávat, měnit nebo rušit právní normy.

Základní dělení právních předpisů je podle **absolutní právní síly**, která je dána postavením orgánu, který normativní právní akt vydal. Právní síla je vyjádřením vlastnosti právní normy, která určuje její místo v systému právních norem. Platí přitom, že právní norma nižší právní síly nesmí odporovat právní normě vyšší právní síly.

Primární (zákonné) právní normy jsou v silnějším postavení než právní normy sekundární (podzákonné). Právní povinnost lze ukládat pouze zákonem. K primárním (zákonným) normativním právním aktům patří ústava, ústavní zákony, zákony, zákonná opatření senátu.

Aplikační prioritu před zákonem mají **vyhlášené mezinárodní smlouvy**, kterými je Česká republika vázána, a které jsou součástí našeho právního řádu. Stanoví-li mezinárodní smlouva něco jiného než zákon, použije se mezinárodní smlouva. (čl. 10 Ústavy ČR).

Sekundární (podzákonné) právní předpisy tvoří nařízení vlády, právní předpisy ministerstev, jiných správních orgánů a orgánů územní samosprávy. Povinnosti lze jimi ukládat pouze na základě zákonného zmocnění.

IV. Pojem právní normy

Právní norma je vymezována jako obecné pravidlo chování vyjádřené ve zvláštní státem stanovené nebo uznané formě, jehož dodržení je vynutitelné státní mocí.

Rozlišujeme materiální a formální znaky právní normy.

K **materiálním znakům** náleží :

- normativnost (regulativnost),
- obecnost,
- státní donucení,
- právní závaznost.

K **formálním (procedurálním) znakům patří:**

- pravomoc a působnost příslušného normotvůrce
- podmínky platnosti právní normy (v užším smyslu je jí náležitá publikace).

Základní prvky právní normy jsou: **subjekt, objekt a obsah** právní normy.

Strukturou právní normy nazýváme složení právní normy z jednotlivých skladebných částí a vazby mezi nimi. Základní struktura právní normy má podobu klasického (trojčlenného) modelu právní normy. Tento je tvořen **hypotézou, dispozicí a sankcí** (H, D, S).

Jednotlivé tyto části podávají adresátovi informaci typu:

Nastanou-li podmínky (skutečnosti) předvídané hypotézou právní normy, má se realizovat dispozice (vlastní pravidlo chování). Tento mechanismus je zabezpečen hrozbou sankce, která nastoupí jsou-li naplněny podmínky uvedené v hypotéze a pravidlo se nerealizuje.

Podle přítomnosti skladebných částí (hypotézy, dispozice, sankce) či jejich absence právní normy dělíme na normy **perfektní** (se sankcí) a **imperfektní** (bez sankce), **podmíněné** (s hypotézou) a **nepodmíněné** (bez hypotézy).

Právní normy se dále liší **mírou určenosti** těchto skladebných částí, setkáváme se s **relativně abstraktními** a **relativně konkrétními** hypotézami, dispozicemi a sankcemi.

Právní normy také dělíme podle typu výčtu u skladebných částí normy: rozlišujeme normy s výčty **taxativními** a **demonstrativními** u H, D, S. Skladebné části právní normy mohou být také formulovány **jednoznačně (kumulativně)** nebo **alternativně**.

Důležitá jsou i další členění právních norem na normy **kogentní a dispozitivní, blanketové a odkazující**, normy **kolizní, finální, doporučující** a některá další třídění.

U právních norem rozlišujeme **čtyři oblasti působnosti** (tj. směry, ve kterých právní normy působí), a to působnost:

- věcnou
- osobní
- místní
- časovou.

Je třeba přísně odlišovat pojmy **platnosti a účinnosti** právní normy (právního předpisu). **Platnou** se právní norma stává v okamžiku, kdy v procesu normotvorby byly splněny všechny povinné náležitosti, zejména byla vydána příslušným orgánem v mezích jeho pravomoci a byla předepsaným způsobem publikována.

Účinnost je taková vlastnost, která spočívá v možnosti způsobit následky s přijetím normy stanovené, tj. jde o její aplikovatelnost na normou upravené právní vztahy. Účinnost právního předpisu nastává dnem, který je uveden v jeho posledním ustanovení, jinak patnáctý den po jeho oficiálním vyhlášení. Účinnost právní normy tedy představuje okamžik časové působnosti normativní úpravy v ní obsažené.

Efektivnost právní normy bývá charakterizována jako její společensky cílené působení. Zahrnuje souhrn praktických hodnot: účelnost, prospěšnost, ekonomičnost. Efektivnost právní normy

souvisí s celou řadou subjektivních a objektivních faktorů. K nejvýznamnějším subjektivním faktorům patří právní vědomí.

V. Právní vztahy

Společenské vztahy upravené právem.

Jejich znakem je: 1. regulativnost
2. volní charakter
3. individuální charakter

Předpoklady právního vztahu:

- existence právní normy,
- existence subjektů a objektů,
- právní skutečnosti - okolnosti uvedené v hypotéze právní normy, s nimiž právní norma spojuje vznik, změnu nebo zánik právního vztahu.

Obsah právního vztahu:

- subjekty, tj. fyzické a právnické osoby a stát,
- objekty, tj. věci, výsledky tvůrčí duševní činnosti, chování a jeho výsledky, hodnoty lidské osobnosti a transplantáty,
- obsah, tj. práva a povinnosti (dát, konat, nekonat, strpět).

VI. Interpretace práva

Interpretace představuje výklad právních textů k získání pravdivých poznatků o obsahu právní normy. Při interpretaci práva se zejména zjišťuje:

- a) **význam** normativního ustanovení
- b) jeho **smysl** a cílová zaměřenost
- c) jeho **místo** v systému práva.

Interpretace práva se týká zejména metod výkladu a druhů výkladu podle subjektů interpretace. **Metodou** výkladu rozumíme postup, jímž se snažíme dobrat interpretačního výsledku – pravdivých poznatků o obsahu právní normy.

Rozlišujeme šest **metod výkladu**, a to výklad:

- jazykový
- logický
- systematický
- historický
- teleologický
- komparativní.

Podle **subjektu interpretace** rozlišujeme:

- výklad autentický
- výklad legální
- výklad orgánů aplikujících právo
- výklad oficiální
- výklad doktrinální

- výklad právní praxe
- výklad laický.

VII. Aplikace práva

V širokém smyslu aplikací práva rozumíme jeho realizaci. Zavedené užší juristické chápání pojmu aplikace práva však aplikaci práva spojuje s rozhodovací činností státních orgánů a jejím výsledkem je individuální právní akt, typicky jde o soudní nebo správní rozhodnutí.

Aplikační proces zahrnuje tři stádia:

1. **Zjištění skutkového stavu** dané věci - konkrétní skutkové podstaty věci, a to zejména v procesu dokazování.

2. **Nalezení příslušné právní normy** a její **interpretace** - zde jde o naplnění obsahového hlediska. Z pohledu formálního je nezbytné, aby norma byla:

- účinná,
- byl ověřen její autentický text,
- nebyla v rozporu s jinou normou,
- byl proveden její výklad.

3. **Vydání individuálního právního aktu** (rozhodnutí). Individuální právní akt představuje vyvrcholením aplikační činnosti a jeho výsledkem je pravomocného rozhodnutí státního orgánu, jímž se zakládají, mění, ruší nebo autoritativně ověřují konkrétní práva a právní povinnosti subjektů určených individuálně.

Individuální právní akt pravidelně obsahuje tyto části:

- záhlaví** - kde je specifikováno, který orgán a v jaké věci rozhodl,
- výrok** (enunciát) - představuje vlastní rozhodnutí, individuální normu,
- odůvodnění** - přesvědčivě zdůvodňuje právně i skutkově důvody rozhodnutí,
- poučení o možnosti odvolání**.

U individuálního právního aktu je třeba rozlišovat:

- **Účinnost** - znamená schopnost vyvolat zamýšlené následky.
- **Právní moc** - jde o klíčovou vlastnost, nabytím právní moci se individuální právní akt stává **závazným** (materiální stránka právní moci) a **nezměnitelným** (formální stránka právní moci). Nastává v okamžiku, kdy již nelze podat řádný opravný prostředek.
- **Vykonatelnost** - znamená možnost vynucení povinnosti, tedy okamžik, kdy lze přistoupit k donucení, ke splnění povinnosti uložených v aktu, k exekuci.

VIII. Právní odpovědnost

Znamená uplatnění nepříznivých právních následků, stanovených právní normou, vůči tomu, kdo porušil *právní povinnost*.

Zahrnuje v sobě:

- *prvek nepříznivých právních následků* (znamená zatížení rušitele právem stanovenými následky v materiální nebo osobní sféře),

- *prvek státního donucení* (znamená buď realizaci sankce - donucení nepřímé nebo nucené splnění právní povinnosti - donucení přímé).

Aktivní koncepce právní odpovědnosti - vychází z myšlenky, že právní odpovědnost vzniká již se vznikem primární právní povinnosti. **Pasivní koncepce** právní odpovědnosti - právní odpovědnost vzniká až v důsledku porušení primární právní povinnosti.

Funkce právní odpovědnosti:

1. Funkce reparační (resp. kompenzační)
2. Funkce satisfakční
3. Funkce represivní
4. Funkce preventivní

Klasifikace deliktů:

- 1) veřejnoprávní delikty, které se dále třídí na
 - a) trestné činy
 - b) správní delikty
- 2) disciplinární delikty
- 3) soukromoprávní delikty

Prvky zaviněného porušení právní povinnosti jsou:

- **objekt deliktu** - právem chráněný zájem
- **subjekt deliktu** - pachatel
- **objektivní stránka deliktu:**
 - a) protiprávní jednání
 - b) škodlivý následek takového protiprávního jednání
 - c) příčinná souvislost mezi protiprávním jednáním a škodlivým následkem
- **subjektivní stránka deliktu** – zavinění.

Subjektivní a objektivní právní odpovědnost:

subjektivní odpovědnost - odpovědnost za zavinění

objektivní odpovědnost - odpovědnost za protiprávní stav (zkráceně odpovědnost za výsledek).